

Győr első gépgyárának története, tárgyi és szellemi hagyatéka I.

Cserhalmi Zoltán – Varga Balázs

**Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum – Széchenyi István Egyetem,
Győr**

Bevezetés

Tanulmányunkban – amely két részre tagolódik – Győr első gépgyárának (Stádel Gépgyár) történetét vizsgáljuk. Bemutatjuk, hogy eddig mely könyvek és tanulmányok születtek a több generáción keresztül is fennmaradt híres cégről és tulajdonosainak életéről, munkásságáról. Szamba vesszük és rögzítjük a győri múzeumban és a családok irattáraiban fellelhető dokumentumokat, tárgyi emlékeket (családi fotók, emléklapok, találmányok, gépek, emléktáblák). Kutatásunkat – az írás második részében⁷⁴ – interjúkkal, oral history-val is színesítjük, megszólaltatjuk a gyáralapító Stádel Károly leszármazottjait, családtagjait. Témaválasztásunk oka, hogy a legfrissebb ipartörténeti kiadvány⁷⁵ is csak röviden mutatja be ezt a híres gyárat, valamint a családdal való baráti, személyes kapcsolat miatt még van lehetőségünk a személyes emlékezet, szóbeli történetek felgyűjtésére.

1. A család és a gyár története

Sokak által és sok helyütt leírt kétségbevonhatatlan megállapítás, mi szerint Győr városának – benne gazdaságának és társadalmának – fejlődését alapvetően meghatározta kedvező földrajzi elhelyezkedése. A település kiemelt jelentőségű vízi és szárazföldi utak találkozásánál, nagyjából félúton Bécs és (Buda)Pest között terül el. Ebből az adottságból hosszú évszázadokon keresztül elsősorban a kereskedelem profitált. Győr gabona- és állatkereskedelemre építő kalmárvárosként funkcionált. Bár a céhes kézműipar városban történő megtelepedéséről már a 14. századból maradtak fent adatok, a szektor jelentősége egészen a 19. század közepéig messze elmaradt a kereskedelem mögött, léte és sikeressége főleg az áruforgalom keresleti–kínálati viszonyától függött (Gallyas 1948; Szakál 2002).

1.1. Stádel (Stadl) József, a céhiparos „ősapa”

Az 18. és 19. század fordulóján lezajló napóleoni háborúk konjunktúrát idéztek elő az európai és a magyar gazdaságban. A prosperálás kiváltotta a szükségletek növekedését, az ipari tőke bővülését, az iparban foglalkoztatottak számának gyarapodását. A fellendülés okozta nagyobb kereseti lehetőség ezzel együtt számos tőkés vállalkozót és szakképzett iparost csábított Magyarországra. Utóbbi csoporthoz tartozott Stádel József, a Neckar menti Rottenburg városában született szerszámkovács és gépész is, aki az 1800-as évek elején érkezett Győrbe. Stádel valamennyi tőkével is rendelkezett, mely némileg megkönnyítette számára az érvényesülést, a helyi társadalomba történő betagozódást. Műhelyének berendezése és lakóházának megvásárlását követően nem sokkal, 1806. május 28-án a városi polgárjogot is megkapta, mely biztosította

---

⁷⁴ Lásd Lanczendorfer Zsuzsanna ebben a kötetben megjelent „Győr első gépgyárának története, tárgyi és szellemi hagyatéka II. A Stádel család visszaemlékezése” című tanulmányát.

⁷⁵ Honvári J. (szerk.) 2021. *Iparváros. Győr iparjának története a kezdetektől napjainkig*. Győr: Győri Ipartörténeti Alapítvány – Győr+ Média Zrt.

számára a vámmentességet, nem kellett helypénzt fizetnie, illetve mindennemű hivatalt viselhetett. A korszakban a céhen kívül nem lehetett semmilyen ipart üzni, a céhes mesterek közé viszont rendkívül nehéz volt bekerülni. Az egyik út az volt, ha egy céhes legény feleségül vette egy céhes mester özvegyét. Stádel József így is tett, és 1808-ban megházasodott Förster Franciskával, aki Zenkler József céhiparos özvegye volt. Az asszony három gyermeket hozott a kapcsolatba, az évek során pedig öt közös gyermekük született. A házasságkötés évében házat vásárolt az akkori Városház utcában (ma Rákóczi Ferenc utca 28.), ahol szerszámkovácsműhelyét is berendezte, melyben kezdetben egy segédet foglalkoztatott. Stádel József szaktudásával és házasságából származó vagyonával rövid idő alatt jó hírnevet és megbecsültséget szerzett Győrben. Anyagi gyarapodását jól jelzi, hogy 1831-ben Nádorvárosban házat építtetett – melyet bérletbe adott ki – míg egy esztendővel később, Belvárosban házat vásárolt. A fentiekben túl Ábrahámhegyen és Móron szőlőfölddel és pincészettel is rendelkezett. Stádel József 1844. október 25-én hunyt el, Győrben. Végrendeletében utódaira az ingatlanokon kívül annyi készpénzt hagyott, amiből akkoriban két nagy házat lehetett vásárolni a városban. Egyértelműen állítható, hogy kiemelkedő szorgalma és 38 évi rendkívül jó minőségű céhmesteri munkája alapozta meg a későbbi Stádel-gyár pénzügyi hátterét (Sinay 1971; Veszprémi 1983; 1986; 1997).

1.2. Stádel Károly, a gyáralapító

A szakmai örökség továbbvitele az apa mestersége iránt rendkívül fogékony, legkisebb gyermekre várt. Stádel Károly 1817-ben született, Győrött.⁷⁶ 13 éves korától atyja műhelyében kezdte el elsajátítani a szerszámkovács és késes szakmát. 1834 és 1837 között pedig mint kitanult céhlegény dolgozott Stádel József mellett. A korszakban a céhlegények számára – szakmai fejlődés és tapasztalatszerzés okán – kötelező volt a külföldi vándorlás. Stádel Károly 1837-ben Bécsbe ment, ahol három esztendőt töltött Bollinger Sámuel cégénél. Ez idő alatt elsajátította a lakatos, az általános gépész, illetve a lakatos- és esztergályos szakmákat. A vándorlási periódust iskolai tanulmányainak folytatására is felhasználta. 1839-ben sikeres vizsgát tett gépészetből a bécsi császári-királyi műegyetemen. Ezt követően, 1840 és 1844 között, számos külföldi gyárban – többek között a jó hírű Tophan cégnél – dolgozott. A tanoncévei alatt tanúsított viselkedése és szorgalma elismerésül szabadulásakor mesterétől egy Tophan gyártmányú stabil gőzgépet kapott ajándékba, mely – Győrbe visszatérve – helyzeti előnyt biztosított számára a még mindig kézzel dolgozó céhes mesterekkel szemben. A fentiekben túl segített gyára megalapozásában is. 1844-ben – apja halálnak hírére – tért vissza szülővárosába, és – anyja özvegyi jogán – átvette a szerszámkovácsműhely vezetését (Sinay 1971; Veszprémi 1983; 1986; 1997).

Ahhoz, hogy tervét, egy önálló, a céhes ipar keretein kívül működő üzem beindítását megvalósíthassa, a céhes szabályok által előírt feltételeket kellett teljesítenie. Az első ezek közül a céhszabaduló-levél beszerzése volt, mely bizonyította, hogy apja mellett tanulta ki a

---

⁷⁶ A Stádel család egyes tagjainak születési dátumára vonatkozó információk ellentmondásosak. A család győrnádorvárosi temetőben található nyughelyén, a sírkövön Stádel Károly neve mellett 1816, ifj. Stádel Károlynál 1850, míg Stádel Jánosnál 1855 szerepel. Veszprémi György 1986-os tanulmányában (Veszprémi 1986) a sírkőről készített kép mellett megjegyzi, hogy a két Stádel Károly születési évszáma téves. Esetükben az 1817-es és az 1851-es évet tartja helyesnek. Sinay Jenő 1971-es írásában (Sinay 1971) szintén ezeket az évszámokat használja, de ő Stádel János születési évszámánál is más időpontot, nevezetesen az 1856-os évet tünteti fel. A témában született két tanulmányunkban (lásd Lanczendorfer Zsuzsanna írása) Sinay Jenő álláspontját tettük magunkévá, és következetesen az általa használt születési dátumokat alkalmazzuk. Későbbi kutatásunk egyik tárgya ezen ellentmondásos információk és adatok feloldása.

szerszámkovács mesterséget, és kellő szakmai ismeretekkel rendelkezik. Ezt az okmányt a pozsonyi céhelöljáróság 1845. február 8-án állította ki a számára. A céhes mesteri cím megszerzése érdekében 1845. május 31-én remekdarabja rajzát, majd 1847. szeptember 27-én elkészített remekét mutatta be a lakatoscéh bizottsága előtt. Ennek alapján felvették a mesterkönyvbe (Sinay 1971; Veszprémi 1983; 1986; 1997).

1845-ben új házat vásárolt az akkori Városház utca 398. szám (ma Rákóczi Ferenc utca 34. sz.) alatt, ahol a korábbinál nagyobb területen rendezte be új üzemét. 1845-ben 5 munkást, míg néhány évvel később már 10-20 munkást foglalkoztatott. Stádel Károly tőkését és sikerességét magas szintű szakmai és elméleti ismeretei, külföldi nagyüzemi gyakorlata és tapasztalatai, valamint a korábban már említett Tophan gőzgép biztosították. Minőségi munkájával gyorsan rangot és hírnevet szerzett magának, állandó megrendelői között tudhatta a városi tanácsot és a káptalani gazdaságot. A gyár termékei 1846-tól jelentek meg különböző ipari kiállításokon. Ebben az esztendőben az Első Győri Iparmű-kiállításon saját tervezésű szivattyúját ezüstéremmel, míg a III. Országos Iparmű-kiállításon forgó szivattyúját bronzéremmel tüntették ki (Sinay 1971; Veszprémi 1997).

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc érdekes intermezzót jelentett Stádel Károly életében. A győri nemzetőrség 3. zászlóaljának tagjaként személyesen vett részt az eseményekben, míg üzemében szuronyokat és ágyúgolyókat készítettek. A szabadságharc leverését követően a hadbíróóság elítélte, de nem sokkal később, 1849. november végén Haynau kegyelmi irata felmentette a büntetés alól (Sinay 1971; Veszprémi 1983; 1986).

1850-ben feleségül vette Győr egyik legmódosabb polgára, az újvárosi fogadós, Marchardt Ferenc lányát, Erzsébetet. Házasságukból négy gyermek – két fiú és két lány – született (Sinay 1971; Veszprémi 1997).

Három évvel később került sor az első komolyabb üzembővítésre, mikor Stádel Károly megvásárolta a gyárával szomszédos, Városház utca 391. szám (ma Rákóczi Ferenc utca 32. sz.) alatt álló emeletes sarokházat (Sinay 1971; Veszprémi 1983; 1986; 1997).

Az 1850-es évek második felében érdeklődése egyre inkább a mezőgazdasági gépek és eszközök gyártása felé fordult, és ebben az időszakban kezdett körvonalazódni a későbbi gyár képe. A cég további fejlesztése és fejlődése szempontjából elengedhetetlennek mutatkozott a gyári cím elnyerése. Ennek megszerzése érdekében Stádel Károly 1862. január 23-án kérelmet juttatott el a városi tanácshoz, mely azt támogatólag a Helytartótanácshoz terjesztette fel. A Budán székelő hivatal az engedélyt 1862. április 24-én adta meg számára, így cégében ettől kezdve az „országosan szabadalmazott gyár” megjelölést használhatta. 1863 januárjától adta ki első gyártmánykatalógusát és árjegyzékét, valamint megjelentek hirdetései is a Győri Közlönyben.⁷⁷ A következő két évtized szakmai elismerésektől hangos periódust jelentett a cég számára. 1865 és 1885 között a gyár termékei komoly sikereket értek el helyi, országos és nemzetközi kiállításokon. Hogy csak a legfontosabbakat említsük: 1866-ban, a bécsi nemzetközi gazdasági kiállításon cséplőgépe és járgánya aranyérmes, míg gazdasági gépgyűjteménye nagy bronzérmes nyert. 1873-ban, a bécsi világkiállításon cséplőgépét és kukoricamorzsolóját érdeméremmel jutalmazták (Sinay 1971; Veszprémi 1983; 1986; 1997).

A cég fejlődése, bővülése szempontjából 1877 meghatározó évnek számított. Ebben az esztendőben Stádel Károly öntödét épített, ami nagyfokú függetlenedést jelentett a számára. Ettől kezdve már nem volt rászorulva külföldi (főleg ausztriai és cseh) öntödék öntvényeire, hanem

---

⁷⁷ Lásd például Győri Közlöny. 1863. február 12.

mindent a gépkatrészműhelyében állított elő. A gyár fénykorának kétségkívül az 1870–1880-as évek számítottak, mikor rendkívül széles termékportfólióval (1883-ban 23 gyártmányt 109 változatban készítettek) bírt a vállalkozás, és folyamatosan 15-20 – az átlagosnál jobban képzett – munkást foglalkoztattak, magas munkabérrel (Sinay 1971; Veszprémi 1983; 1986; 1997).

1883-ban Stádel Károly a cég vezetését idősebbik fiára bízta, 1887. március 2-án elhunyt. Halálával a Stádel-gyár aranykora lezárult. Hagyatéka egy szakmailag megbecsült, szolid, rentábilis középüzem volt (Sinay 1971; Veszprémi 1983; 1986; 1997).

1.3. Ifj. Stádel Károly, a rövid életű örökös

Ifj. Stádel Károly, a cég új vezetője, majd tulajdonosa 1851. szeptember 29-én született, Győrben. Műszaki tehetsége – iskoláinak elvégzése mellett – nagyon hamar megmutatkozott. Mindössze 14 esztendősen (1865-ben) a Győrvidéki Gazdasági Egyesület kiállításán saját munkájával, egy kis gőzgéppel, dicsérő oklevelet érdemelt ki. Középiskolai tanulmányait a bencés rend főgimnáziumában folytatta, majd 1868 és 1871 között a karlsruhei főiskola hallgatója volt. Hazatérése után apja mellett dolgozott, majd 1883. január 15-én lett a gyár cégvezetője. Irányítása alatt mindössze két kisebb építkezésre került sor, a gyár munkáslétszámában és műszaki felszereltségében érdemi változás nem történt. Apjához hasonlóan sikerrel mérettette meg magát különböző országos és nemzetközi kiállításokon. Legjelentősebb alkotásának a szabadalmaztatott földmérő taliga számított.⁷⁸ 1896-ban, 45 esztendősen korában elhalálozott. Mivel gyermeke nem született, így a gyár három testvérének tulajdonába került. A cégvezető Stádel János lett (Sinay 1971; Veszprémi 1983).

1.4. Stádel János, a gazdálkodó örökös

Stádel Károly kisebbik fia 1856-ban született, Győrött. A családi hagyománytól teljesen eltérő pályávet járt be, és csak testvére korai halálának tudható be, hogy a gyár élére került. Iskolai tanulmányait követően Zala vármegyében telepedett le, ahol közigazgatási területen tevékenykedett. A későbbiekben a politikai életben is aktivizálta magát, és éveken keresztül a zalabaksai kerületet képviselte a parlamentben, a Negyvennyolcas Függetlenségi Párt színeiben. 1879-ben feleségül vette Kolbenschlag Teréziát, házasságukból hét gyermek született. Bátyja haláláig Zalatárnokon gazdálkodott, majd ezt követően lemondott a birtok irányításáról, és átvette a családi cég vezetését. 1910. január 29-én – miután megvásárolta két testvére örökrészét – a gyár egyedüli tulajdonosa lett (Sinay 1971; Veszprémi 1983).

Munkálkodása első periódusában az üzem még rendkívül hatékonyan működött, ami biztosította a műszaki berendezések korszerűsítését és a munkáslétszám növelését is. A 20. század első éveiben még 15-20 munkást foglalkoztattak, az első világháború kitöréséig ez a szám 50-re nőtt. A háborút követő visszaesés után, 1930-ig újra 30-40 fő dolgozott a cégnél. Stádel János irányítása alatt az egyik legnagyobb változás a gyár életében a Tophan típusú gőzgép kivezetése volt, mely közel nyolc évtizeden keresztül biztosította az üzem műszaki hátterét. Helyette a gyár villamosítása valósult meg. Az I. világháború kirobbanásáig – a korábbi korszakokhoz hasonlóan – a cég termékei sikeresen szerepeltek ipari kiállításokon. Különösen a gyár egyik legismertebb találmánya, a földmérő taliga kapott sok elismerést, egyben hozzájárult a bevételek növekedéséhez. Fontos még megemlíteni az üzem egy másik híres termékét, a Győri Drill elnevezésű sorvetőgépet, melynek gyártása 1902-ben kezdődött meg. Az első világháborút követő esztendőben jelentős

---

⁷⁸ Lásd reklámját (Köztelek újság 1909) Lancendorfer Zsuzsanna tanulmányában!

visszaesés nem volt megfigyelhető, az 1930-as évek gazdasági válsága viszont rendkívül érzékenyen érintette a céget. Míg 1930-ban még 30 munkást foglalkoztattak, addig 1933-ban mindössze 5-öt. Stádel János 1930-ban – 74 esztendőskorában – vonult vissza a gyár irányítói pozíciójából. Utódja legkisebb fia, Stádel Károly Richárd lett. Stádel János 1933-ban hunyt el (Sinay 1971; Veszprémi 1983).

1.5. Stádel Károly Richárd, az utolsó gyártulajdonos

Stádel Károly Richárd 1890. október 11-én született, Zalatárnokon. A már több generációra visszavezethető családi hagyomány szerint – a középiskola elvégzését követően – felsőoktatási intézményben folytatta tanulmányait. 1914-ben a budapesti műszaki egyetemen szerzett gépészmérnöki oklevelet. Az I. világháború lezárulásával – melyben végig aktívan, katonaként vett részt – apja mellett szerepet vállalt a gyár irányításában. 1930-ban cégvezető, míg atyja halálát követően, 1933-ban egyedüli tulajdonos lett. A gyár igazgatása mellett számos fontos gazdasági tisztséget is betöltött (Sinay 1971; Veszprémi 1983).

Az üzem még az 1930-as évek második felében is a gazdasági válság következményeit nyögte. A II. világháború okozta konjunktúra idézett el újabb fejlődést a cég életében, ezt jelzi, hogy az addigi 5-ről újra 25-30 főre emelkedett a foglalkoztatottak száma. Az 1930-as évek végétől az üzemben a sokszorosítógépek és mezőgazdasági eszközök gyártása mellett béröntéseket hajtottak végre, valamint gépjavításokat is végeztek. A második világháború alatt bombatalálat érte az üzemet, mely súlyos károkat okozott. A tulajdonos még újjáépítette és működőképes állapotba hozta a gyárat, de annak fenntartását a háború után már nem tudta biztosítani, így azt 1945. október 1-jével – a tulajdonjog fenntartásával – bérbe adta. A cég új neve Kisalföldi Gépgyár Kft. lett. A gyár államosítására bő négy esztendővel később, 1949. december végén került sor. Némi átmeneti időszakot követően a gyár, 1951. január 1-jétől Kisalföldi Gépgyár és Öntöde Vállalat néven működött tovább (Sinay 1971; Veszprémi 1983).

Az államosítások után az utolsó Stádel-tulajdonos, Károly Richárd előbb a 401. sz. Iparitanuló Intézet, majd a Textilipari Technikum tanára lett, ahonnan 1959-ben vonult nyugdíjba. Stádel Károly Richárd 1961. február 21-én hunyt el (Sinay 1971; Veszprémi 1983).

A Stádel-gyár két évszázados története alatt a tulajdonosok mindvégig személyes, közvetlen kapcsolatot tartottak fent a munkásokkal, őket anyagilag és emberileg is nagyon megbecsülték. Jellemző, hogy a cég működése alatt a dolgozók egyszer sem sztrájkoltak.

2. A Stádel család- és gyár tárgyi emlékei a Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeumban

A levéltárak mellett a múzeumok raktárai is szép számmal őriznek dokumentumokat, koherens forrásanyagot, családi archívumokat, jóllehet a múzeumi műtárgyállomány nyilvántartása és nemkülönben bemutatása más szabályok szerint történik, mint a levéltárakban.

A Stádel Gépgyár, amely „az első győri gyár” néven vonult be a köztudatba, jelentős múzeumi emlékanyaggal rendelkezik a győri nagyipar meghonosodásának más, 19. századi alapításaihoz képest. Az „első győri gyár” elnevezést Sinay Jenő könyvtáros-történész használta először az Arrabona évkönyvben 1971-ben (Sinay 1971). Ekkor történt először kísérlet a Stádel család által majd száz éven át birtokolt gyár átfogó történetének rekonstrukciójára. Sinay közel sem volt mentes a korszak szocialista történelemfelfogásának kliséitől, ahogyan a Xántus János Múzeum 1960-as évekbeli gyűjtési politikáját is nagymértékben hatotta át a marxista ideológia. A győri gyáripár emlékeinek összegyűjtésére nagy hangsúlyt fektettek, amelyben – szerencsére – jól megfértek egymás mellett a múlt és jelenkor relikviái. Az 1945 után Kisalföldi Gépgyár néven működő, majd az elkövetkező évtizedekben számos átszervezésen átesett vállalat 1970-ben

Veszprémi György vezetésével Stádel Károlyról elnevezett szocialista brigádot alakított. A kötelező brigádmozgalmak korszakában már maga az alapító tulajdonos nevét viselő szervezet névválasztása is meglehetősen abszurdnak bizonyult, nemhogy az az értékmentő és feldolgozó szemlélet, amellyel a gépgyár múltjának még fellelhető emlékeit kutatni és bemutatni igyekezett (Veszprémi 1977). Partnernek bizonyult ebben a mai Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum jogelődje az akkori megyei Xántus János Múzeum, amely akár időszakai, akár az 1971-ben és 1988-ban megnyitott állandó várostörténeti kiállításain legalább néhány relikvia erejéig megemlékezett Győr első gyáros családjáról.⁷⁹

2.1. Tárgyi anyagok

A Stádel-család és a Stádel Gépgyár múzeumban őrzött *tárgyi* emlékanyagát az alábbi táblázat foglalja össze, leltári számmal és az átadó nevével:

Lakat ⁸⁰	C.63.105.1.	Özv. Stádel Károlyné
Földmérő taliga	C.64.20.1.	Besenbeck Alfonz
Díjérem tabló	C.64.59.1.	Özv. Stádel Károlyné
Fénykép keretben	C.64.59.2.	Özv. Stádel Károlyné
Fénykép keretben	C.64.59.3.	Özv. Stádel Károlyné
Tisztító rosta	C.73.32.22.	Kisalföldi Gépgyár ajándéka

A tárgyak nagy részét az utolsó gépgyár-tulajdonos Stádel Károly Richárd özvegye, Berán Mária (1919–1977) ajándékozta a múzeumnak, amelyek közül a leginkább figyelemre méltó az aranyozott szegélylécclal díszített, nehéz tölgyfakeretbe foglalt érmek és plakettek gyűjteménye (*1. sz. kép*). A teljes éremtablóra eddig nemigen terjedt ki a kutatók figyelme, jellemzően kiállításokra is csak egy-két érmet választottak, majd helyezték vissza a tablóba. Ez ún. díjérem tabló id. Stádel Károly (1817–1887) gyáralapítónak, és fiának ifj. Stádel Károlynak (1851–1896) különböző hazai és nemzetközi vásárok alkalmával bemutatott készítményeiért elnyert emlékpénzeit foglalja reprezentatív alkotásba, helyesebben az érmek korabeli, galvanizált másolatait. A spenótzöld bársonnyal bevont alaplapon 48 darab kisebb–nagyobb érmet találhatók, amelyből 16 darab a megmértetések szerzett érmet A és B oldala látható. Ezek a tabló jobb és bal oldalán, a középen lévő felirat körül szimmetrikusan kerültek elhelyezésre, míg a fennmaradó helyekre nem díjérmek, hanem további 16 darab I. Ferenc József osztrák dukát került 1895-ből. A tabló a hátlapra ragasztott címke szerint a híres budapesti éremverő és díszműkészítő, Morzsányi József Kígyó utcai műtermében készült. Feltételezésem szerint az alkotás megrendelője ifj. Stádel Károly lehetett, aki azonban a tabló elkészültét 1896-ban bekövetkezett halála miatt már nem érthette meg. Ezt bizonyítja a felirat is, amelyen már nem az ő neve, hanem az „örökösök” felirat olvasható. A tabló

⁷⁹ Az 1988-ban megnyitott, átfogó Győr és a környéke történetét bemutató helytörténeti kiállítás 2014-ben került lebontásra, ami akkor már korszerűtlen volt. Azóta állandó várostörténeti kiállítása nincs Győrnek.

⁸⁰ Feltehetően a 18-19. század fordulójáról származó lakatot özv. Stádel Károlyné 1961-ben elsőként ajándékozta a múzeumnak Rákóczi Ferenc utcai házukból. Arra azonban nem találtam adatot milyen összefüggésben állhat ez az egykori gépgyárral.

közepén aranyozott szegéllyel díszített, téglalap alakú bőrrel bevont táblácskán az alábbi felirat olvasható három sorban: „Stádel Károly örökösei/ Gépgyára/ Győrött.” A műtárgy érdekessége, hogy közepén jelenleg nem az eredeti leltárkönyvi bejegyzésben szereplő felirat olvasható. Az eredeti felirat a tabló szétbontásakor egy kis borítékból került elő a hátlapra ragasztva. A rajta szereplő szöveg tipográfiaiilag nagyon hasonló a most olvasható felirathoz, azonban az öt soros szöveg jóval több információt tartalmaz: „Stádel Károly örökösei/ Magyarországon legrégebb/ Gazdasági Gépgyár, Vas és Ércöntöde/ Győrött/ Alapított 1845-ben.” Hogy ki, mikor és milyen célból cserélte le az eredeti, 1964-es leltározáskor a leírásban szereplő feliratot, további kutatás tárgyát képezi.

A díjérem tabló emlékpénzei az 1846 és 1892 között elnyert díjakat prezentálják. A két legkorábbi a Magyar Iparegyesület és az Első Győri Iparműkiállítás 1846-os, egymásra amúgy igencsak hasonlító, emlékérmé, amelyek a tabló középső szekciójában kerültek elhelyezésre, míg a sort az 1892-es Plovdivi Kiállítás I. (Coburg) Ferdinánd bolgár cár arcképével díszített ovális érem zárja. A két 1846-os megmérettetés érme és a hozzá tartozó oklevél, csak több hónapos késéssel került átadásra. A Magyar Iparegyesület oklevelén 1847. május 27-i dátum szerepel, míg az Első Győri Iparműkiállítását csak jóval később, 1848. június 18-án hirdették ki (Balázs 1963). A tablón szereplő 16 darab emlékérem tételes felsorolását az alábbi táblázat foglalja össze, amelyek közül tizenegyhez tartozik dekoratív díszoklevél. A díszoklevelek a múzeum dokumentumtárában szintén megtalálhatóak, leltári számuk a táblázat utolsó oszlopában kerültek feltüntetésre:

Első Győri Iparműkiállítás	1846	ezüst	HD.70.44.19.
Magyar Iparegyesület	1846	bronz	HD.70.44.38.
Győrvidéki Gazdasági Egyesület	1865	emlékérem	HD.70.44.20.
Bécsi Erdő- és Mezőgazdasági Kiállítás	1866	emlékérem	-
Győrvidéki Gazdasági Egyesület ⁸¹	1868	ezüst	HD.70.44.21.
Győrvidéki Gazdasági Egyesület	1868	ezüst	HD.70.44.22.
Győrvidéki Gazdasági Egyesület	1868	ezüst	HD.70.44.23.
Bécsi Világkiállítás	1873	emlékérem	HD.70.44.24. ⁸²
Győrvidéki Gazdasági Egyesület	1874	arany	HD.70.44.4. ⁸³
Székesfehérvári Országos Kiállítás	1879	bronz	HD.70.44.25.
Székesfehérvári Országos Kiállítás	1879	ezüst	HD.70.44.26.

⁸¹ Jellemző, hogy egyazon eseményen a gyár több oklevelet is szerzett külön-külön kategóriában, ill. több különféle termékkel. Ezek részletes ismertetése azonban meghaladná-e tanulmány kereteit, ezért csak felsorolás szintjén történik róla említés.

⁸² Az 1873-as Bécsi Világkiállításról lásd részletesebben: Hancz-Nagy 2015.

⁸³ Az 1874 évi Győrvidéki Gazdasági Egyesület kiállításáról kiadott reprezentatív emléklapról nem tudunk, helyette egy egyszerű igazolást állítottak ki.

Székesfehérvári Országos Kiállítás	1879	ezüst	-
Budapesti Országos Általános Kiállítás	1885	emlékérem	HD.70.44.27.
Komáromi Ipar- és Gazdasági Kiállítás	1891	ezüst	HD.70.44.28.
Plovdivi Kiállítás	1892	emlékérem	HD.70.44.29.
I. Ferenc József Állami Díj a Mezőgazdaság Szolgálatáért	évszám nélkül	emlékérem	-

A Stádel Gépgyár gyártmányai közül sajnos csak kettő van a múzeum birtokában. Az egyik az ún. Stádel-Torkos által szabadalmaztatott *földmérő taliga* és egy korabeli *magtisztító rosta* (szelelő rosta). Ez utóbbi eredeti tulajdonosára, ill. megrendelőjére nincsenek adataink, és állagát tekintve is hiányos állapotban került a gyűjteménybe. A földmérő taliga – számlálójától eltekintve – kifogástalan állapotban van (2. sz. kép). Adományozója Besenbeck Alfonz, a Győrvidéki Földművelési Egyesület egykori titkára, volt gazdatiszt. A földmérő a 20. század elején a Stádel Gépgyár legkeresettebb termékei közé tartozott, és amely az 1899-es szegedi és az 1900-as kolozsvári mezőgazdasági kiállításokon is rangos kitüntetésekert nyert (Sinay 1971).

A fotózás hőskorából maradt ránk a Stádel család két ovális blondelkeretbe foglalt családi fotója. Mindkét kép az 1860-as években készült. A C.64.59.2. jelzetű fotón (3. sz. kép) a „gyáralapító” id. Stádel Károly (1817–1887), felesége Marchhart Erzsébet (1817–1888), valamint négy gyermekük látható: Károly, Erzsébet, János és Alojzia. Ezzel szemben a másik, C.64.59.3. fotót (4. sz. kép) a leltárkönyv szintén Stádel Károly családjaként jelöli, azonban ez az állítás téves. A fotó minden bizonnyal a gyáralapító Stádel Károlynak János nevű bátyját, annak feleségét Katherina Lindenbegert és az ő népes családjukat ábrázolhatja – akik viszont aligha játszottak szerepet a Gépgyár életében.⁸⁴

2.3. Papír alapú dokumentumok és írott források

Az üzleti levelezés 1–1 dokumentuma, kinevezések és bizonyítványok, valamint 20 darab nagyméretű oklevél szintén özv. Stádel Károlyné felajánlásából kerültek 1970-ben egy csoportban a múzeumba. Kivételt ez alól a Stádel Gépgyár két számlája, amelyet több más 19. századi győri kereskedő és iparos számlájával Dr. Jenei Ferenc levéltáros adott át a múzeumnak.

Dokumentum megnevezés	Leltári száma
Stádel Károly (I.) Bécsben kiállított bizonyítványa (1840)	HD.70.44.1.
Stádel Károlynak (I.) a Bécsi Egyetem által kiállított tanúsítványa (1839)	HD.70.44.2.
Stádel Károly (I.) részére kiállított működési engedély (1860)	HD.70.44.3.

⁸⁴ Veszprémi György helytörténeti dolgozatában sikertelenül próbálkozik a családtagok azonosításával, a generációnként ismétlődő nevek sok félreértésre adnak okot. Mindenesetre a fotón viselt ruhadarabokból következtetve a két fotó nagyjából azonos időben készült, ill. ez utóbbi kicsit talán később, 1865 és 1868 között (F. Dózsa 2014). A megjelenített viseletek, valamint magának a fotó kivitelezésének minőségéből következtetve akár jogosan tehetnénk fel a kérdést, hogy egyáltalán Győrben készült-e, vagy az akkori birodalom ausztriai felében, esetleg Pest-Budán.

A Győrvidéki Gazdasági Egyesület által Stádel Károlynak (II.) kiállított igazolványa (1874)	HD.70.44.4.
Értesítés arról, hogy Stádel Károlyt (I.) Haynau felmentette a fegyverrejtegetés vádja alól (1849)	HD.70.44.5.
A kónyi káptalani uradalom bizonyítványa, hogy Stádel Károly (I.) gyártmányai megelégedésüket váltották ki (1859)	HD.70.44.6.
Raffael Mihály Vas megyei földbirtokos elismerő levele Stádel Károly gépeiről (1900)	HD.70.44.7.
Raffael Mihály Vas megyei földbirtokos levele, amelyben az elkopott alkatrészek pótlását kéri a gépgyártótól (1918)	HD.70.44.8.
Raffael Mihály újabb megrendelése a Stádel Gépgyárhoz (1907)	HD.70.44.9.
Raffael Mihály levele Stádel Károly örököseihez (1907)	HD.70.44.10.
A Klosterneuburgi Kanonokrend dunaalmási uradalma árajánlatot kér a Stádel Gépgyártótól (1918)	HD.70.44.11.
Ékes Antal komáromfüssi gazdatiszt megrendelője (1911)	HD.70.44.12.
Győri Kereskedelmi és Iparkamara üdvözlő levele (1900)	HD.70.44.13.
A Győri Kereskedelmi és Iparkamara kinevezi Stádel Károlyt (III.) az ipari – géplakatos, autószerelő – mestervizsga bizottság elnökévé (1937)	HD.70.44.14.
A Győri Kereskedelmi és Iparkamara kinevezi Stádel Károlyt (III.) az ipari – vas- és fémesztergályos – mestervizsga bizottság alelnökévé (1939)	HD.70.44.15.
A Győri Kereskedelmi és Iparkamara kinevezi Stádel Károlyt (III.) az ipari – vas- és fémesztergályos, vasöntő, autószerelő – mestervizsga bizottság elnökévé (1943)	HD.70.44.16.
Stádel Károly (I.) szabadulólevele (1845) ⁸⁵	HD.70.44.17.
A Karlsruhei Politechnikum bizonyítványa Stádel Károly (II.) részére (1871)	HD.70.44.18.
Okmány arról, hogy a Budapesti Választottbíráskodási Központ Elnöksége Stádel Károlyt (III) szakmai képviselőjévé választotta (1935)	HD.70.44.37.
Stádel Gépgyár látképe korabeli reklámhordozóról	HD.70.44.39.
Stádel Károly (I.) műszaki rajza (1845)	HD.74.8.16.

---

⁸⁵ A műtárgy jelenleg kallódik. Az 1993-as revízió során még fellelhető volt, azonban sem 2010-ben, sem 2021-ben nem találták a gyűjteményben.

Stádel Károly által kiállított számla a Győri Káptalannak (1872. november 30.) HD.75.90.50.1.

Stádel Károly által kiállított számla a Győri Káptalannak (1873. december 31.) HD.75.90.50.2.

A Stádel Gépgyár díjérem tablójának ismertetése során szóba kerültek a különböző bemutatókon szerzett oklevelek, ám a millennium évétől további oklevelek is voltak a család birtokában. Ezekhez további díjérmek kapcsolódtak, ezek hollétéről jelenleg nincs a múzeumnak tudomása. Az alábbi táblázat az eddig nem ismertetett oklevelek adatait foglalja össze, amelyek keretezve, üveg mögött egykor a Stádel Gépgyár irodáit, vagy a család otthonát díszíthették.

Ezredéves Országos Kiállítás oklevele (1896)	HD.70.44.30.
I. Mezőgazdasági Országos Kiállítás Szegeden (1899)	HD.70.44.31.
I. Mezőgazdasági Országos Kiállítás Szegeden (1899)	HD.70.44.32.
Országos Iparegyesület Oklevele (1900)	HD.70.44.33.
XIII. Erdélyi Gazdasági Vásár Kolozsvárott (1900)	HD.70.44.34.
II. Mezőgazdasági Országos Kiállítás Pozsonyban (1902)	HD.70.44.35.
1923. évi győri vándorkiállítás oklevele	HD.70.44.36.

Összegzés

Ahogy az a fentiekben látható volt, a Stádel család és a gyár közel két évszázadon keresztül lényeges szerepet játszott a város társadalmában és gazdaságában. Az „ősapa”, Stádel József leszármazottai mindvégig törekedtek elméleti és gyakorlati ismereteik állandó bővítésére, külföldi tapasztalatok összegyűjtésére és kiaknázására, tanulmányaik legmagasabb szinten történő folytatására. A cég irányítói innovációra rendkívül fogékony szakemberek voltak, számos ismert és elismert találmány fűződik a nevükhöz. A család és a gyár története kiváló példa arra, hogyan lehet a változó gazdasági és társadalmi kihívásokhoz hosszú időn keresztül sikeresen alkalmazkodni, úgy, hogy a família és a vállalkozás szemlélete, értékrendje alapvetően állandó maradjon. Ez – többek között – abban is megmutatkozott, hogy a tulajdonosok mindvégig közvetlen, jó viszonyt ápoltak a munkásokkal, őket rendkívül mód megbecsülték. Hogy a család és a gyár tevékenysége milyen mély nyomott hagyott Győr 19. és 20. századi történetében, jól jelzi, hogy a Rómer Flóris Történeti és Művészeti Múzeumban számos kapcsolódó tárgyi emlék, papír alapú dokumentum és írott forrás lelhető fel. Tanulmányunkban egy felderítő kutatás első eredményeit mutattuk be. A későbbiekben szándékunkban áll vizsgálatunkat újabb források (pl. helyi és országos sajtó) és újabb elemzési szempontok bevonásával folytatni.

Irodalom

- Balázs P. 1963. Az Első Győri Iparműkiállítás 1846-ban. Adatok a győri ipar 19. századi történetéhez. *Arrabona* 5: 249–279.
- F. Dózsa K. 2014. A női divat változásai 1850-1895 között. In: F. Dózsa K. 2014. *Megbámulni és megbámultatni. Viselettörténeti tanulmányok*. Budapest: L'Harmattan., 289–339.
- Gallyas K. 1948. *Győr, a romváros élni akar!* Győr: Győregyházmegyei Alap Nyomdája.
- Győri Közlöny. 1863. február 12.
- Hancz I.–Nagy I. 2015. *A győri ipartestület 130 éves története*. Győr: Palatia Nyomda.
- Honvári J. 2021. A győri gyáripar a kezdetektől az I. világháború végéig. In: Honvári J. (szerk.): *Iparváros. Győr iparának története a kezdetektől napjainkig*. Győr: Győri Ipartörténeti Alapítvány – Győr+ Média Zrt., 43–108.
- Honvári J. (szerk.) 2021. *Iparváros. Győr iparának története a kezdetektől napjainkig*. Győr: Győri Ipartörténeti Alapítvány – Győr+ Média Zrt.
- Nemesné Matus Zs. 2021. Győr kézművesipara a kezdetektől 1872-ig. In: Honvári J. (szerk.): *Iparváros. Győr iparának története a kezdetektől napjainkig*. Győr: Győri Ipartörténeti Alapítvány – Győr+ Média Zrt., 9–26.
- Sinay J. 1971. Az első győri gyár története. *Arrabona* 13: 313–346.
- Szakál Gy. 2002. *Vállalkozó győri polgárok 1870–1940 között. Sikeres történeti modellváltás*. Budapest: L'Harmattan.
- Veszprémi Gy. 1977. A Stádel Károly szocialista brigád üzemtörténeti gyűjtőmunkája. *Honismeret* 6: 35–37.
- Veszprémi Gy. 1983. *EIVRT Kisalföldi Gépgyár története*. Győr: k. n.
- Veszprémi Gy. 1986. Stádel Károly Országosan Szabadalmazott Eszköz- és Gépgyár (1808–1887). *Győri Tanulmányok* 7: 99–113.
- Veszprémi Gy.: A Stádel-féle gépgyár helye Győr gyáriparában. RFMTM, helytörténeti adattár, ltsz. HA. 1500–84.
- Veszprémi Gy.: 175 éves a győri Kisalföldi Gépgyár. RFMTM, helytörténeti adattár, ltsz. HA. 1555–84.
- Veszprémi Gy.: A gyáralapító. Kisalföld, 1997. április 12. 7.